

(یا: دو کمدی اجتماعی از استبداد خانگی)

مرگ همسایه و مطبخ

نقد و بررسی از ایرج زهری

کارمند و روشنفکر و غیره در آثار نمایشی ما خیلی کم منعکس شده است (دو سه نمونه که داشته ایم مردمی که مرده بود و خود نمی داشت و بیش از آن روزهای جمعه و معلمها اثر محسن یافای است).

عرفان فضای تازه‌ای با خود به صحنه نمایش ما آورده است: او برای نخستین بار کوشش کرده است نمایشنامه‌ای روى زندگی طبقه اشراف بنویسد. گرچه دو نمایشنامه او از جهت شکل و محتوا در دوشیوه مختلف نوشته شده است اما نویسنده یک فکر را در هر دو اثر تعقیب کرده است. «مرگ همسایه» حکایت مردمی است که خانه خود را با استبداد می‌گرداند. در «مطبخ» نرون نوکر و کلفت خود را گلادیاتوروار بجان هم می‌اندازد و کیف می‌کنند.

مرگ همسایه
در روزنامه آورداند که آقای خانه همسایه خودش را حلق‌آویز کرده است. زن، دختر و دو پسر این خانه دارند صحنه را تمرین می‌کنند یا بازی می‌کنند، وقتی آقا سر می‌رسد، میز شام آماده است. درست و سط میز چوبی سیاه بزرگ و مستطیل و مقابله تماشگر یک صندلی

می‌رسد روی صحنه بباید. چرا که صحنه برای نویسنده کلاس درس می‌تواند باشد. به این جهت من کار جعفری و والی را علی‌الخصوص در تأثیر ۲۵ شهریور که مدتهاست سخت بُوی کهنه‌گی می‌دهد، در خور توجه می‌دانم.

کمدی اجتماعی
ما قا به امروز تأثیر افسانه‌ای (قسمت مهمی از کارهای بهرام بیضائی و علی‌حاتمی) تأثیر سیاسی مجرد و ذهنی (تأثیر دکتر غلامحسین سعادی) تأثیر شاعرانه خیال‌انگیز آرامش بخش (نمایشنامه‌های بیژن مفید) و گاهگاه تأثیری واقع‌گرای اجتماعی داشته‌ایم. در قسمت اخیر توجه بیشتر نویسنده‌گان ما به طبقه‌یا طبقه‌های خاصی بوده است. اکبر رادی با نگاهی کلی و عمیق زبان حسانی به ارباب و خردمندک مزارع برنج شمال و این اواخر به کارگر و صیاد شمالی توجه دارد.

نمرت‌الله نویدی زندگی کشاورز سوخته و غارت شده را با زبانی خشک و صریح توصیف می‌کند، می‌خواهد نتیجه‌گیری اجتماعی بکند، اسماعیل خلچ صادقانه و صمیمی بدیختی و تنهایی و آرزوهای شکل‌گرفته و کامنیافته مردم پائین شهر را با تصاویر رؤیائی نشان می‌دهد. با همه این‌ها زندگی طبقات دیگر اجتماع نظری

معرفی یک هنرمند
امسال تالار ۲۵ شهریور کارش را با دو نمایشنامه تکپردهای از یک نویسنده تازه‌دست: غلامعلی عرفان، آغاز کرده است اول باید به محمدعلی جعفری و جعفر والی تبریک بگوییم که کشف تازه‌ای کردند. یک کار هنری هیچ وقت کامل نیست مگر اینکه به نمایش گذاشته بشود. یک قطعه موسیقی تا بوسیله یک گروه موسیقی اجرا نشود، ناقص است، و یک نمایشنامه هم هر وقت اجرا شد، به نمایش تبدیل می‌شود. برشت حرخ خیلی قشنگی زده است: یکی از منتقلان بزرگ آلمان که نمایشنامه آدم خوب سه‌چوان او را خوانده بود گفت پایان اثر خیلی نالمید‌کننده است ۱ بینظار او اگر شن‌به بچاش را به دنیا آورده بود، شاید شد امیدواری داشت که بچه او، یعنی نسل ایندۀ بتواند آدم خوبی بشود. برشت در جواب این منتقد گفته بود: نمایشنامه آدم خوب سه‌چوان، هنوز اجرا نشده است، یعنی کامل نیست. وقتی تمرین را شروع کردیم و روی صحنه آمد می‌فهمم آخر نمایشنامه چطوری باید باشد.

مفهوم از آوردن مثال برشت آنکه می‌خواهم بگوییم باید وسیله و امکانات فراهم آورد تا آثار نویسنده‌گان جدید هر چقدر در آغاز ناقص بنظر

شوهر هستند. در گروه بچه‌ها اسماعیل محرابی از همه موفق‌تر است، شاید قراردادی بودن نقش (بچه تهغاری) و عزیزکرده مادر) هم به کمکش آمده است. به هر حال اگر گاهی وقت‌ها سعی نکند خیلی بچه باشد، بازی اش گرم‌تر و روان‌تر خواهد شد. کار فرزانه تأییدی و همینطور اکبر زنجانپور مشکل است. در این نوع نمایشنامه‌ها نقش را نمی‌شود از نظر روانی تجزیه و تحلیل کرد، راحت‌ترین کار هنرپیشگی تیپ گرفتن است. یکی از خاصیت‌های برجسته و شاخص را می‌گیرند و بقیه را به دور می‌بریند. آقا جاهل است. کلاهش را اینجور سرش می‌گذارد، دستهایش را اینجوری تو هوا نگه میدارد. حرف اینجوری می‌زند و غیره. اما شخصیت یک نقش را می‌شود به این راحتی و سادگی پیدا کرد؟ خلق کرد؟ شخصیت یعنی همه وجود نقش و نه یک خط بر جسته او.

در اجرای مرگ همسایه، فرزانه تأییدی کوشش داشت شریک در اجرای اعدام باشد. در حالی که اکبر زنجانپور کار ساده‌تری را انتخاب کرده بود: جlad. و آنهم جladی که همه ما تصور مشترک و غلطی از آن داریم: زخت و یقر. زنجانپور پیوسته در حال هوار کشیدن و حمله کردن بود. چیزی که با بودن یک پدر مستبد، تصورش مشکل است. فرزانه تأییدی چنان نقش‌ش روان است که آدم نمی‌تواند تصور بکند، همه حرفهایش از دل بیرون می‌آید. اطمینان زیاد در کار تاثر زیان آور است. بازیگر هم باید مثل تماساگر کمی دلهره داشته باشد که آیا نقش را صدرصد به دلخواه بازی خواهد کرد یا نه و غیره. دلهره نقش را انسانی و برای تماساگر پذیراتر می‌کند.

آذر فخر، مادر شکست‌خورده موددی است و این تردید را چقدر خوب نشان می‌دهد. دکور مرگ همسایه دقیق، گویا، ساده و در عین سادگی پر شکوه و زیباست. از لحظه نخست آدم

خودکشی کند نیازی ندارد دست خودش را از پشت بینند. طناب را به گردش می‌بینند، روی میزی که بتواند با پایش آن را برگرداند می‌شود، و هر لحظه تصمیم گرفت غزل خدا حافظی را بخواند، میز را از زیر پایش رد می‌کند. در نمایش عرفان این میز چنان بزرگ و سفت و سخت بود که امکان برگشتن آن نبود. بسته بودن دست از پشت نیز یک دلیل دیگر برای اینکه پلیس - که به یقین عقل جنایت‌شناسی‌اش بیش از من و شما می‌آمator است - بتواند فوراً به خودکشی مظنون بشود. خوب در این صورت خانواده از این کار چه طرفی می‌بندد؟

نویسنده در طول نمایش کوشیده بود مورد مرگ همسایه را با مورد این خانواده یکی کند. آقا از زن و بچه‌اش می‌خواست که قضیه را با خلق مجدد آن توجیه کند. در یک طرف قضیه زن و در طرف دیگر پسر بزرگتر قرار داشتند، اولی می‌خواست مساله به سکوت و تحمل برگزار بشود و دومی حالت تهاجم داشت. هیچ معلوم نشد که چه شکست بزرگی این خانواده متحمل شده بود که پدر می‌باشد نایاب بشود. البته تصویر آدمی که از حلق او بیزان است، با سر افتاده و آدم‌های دیگری که او را دوره کرده‌اند و بهش دست می‌زنند تا مثل فرفه دور خودش بچرخد می‌تواند تکان دهنده باشد که نبود. تازه چرا؟ نمایشنامه از جمله‌های بریده، تشکیل شده، هر که می‌خواهد حرفی بزند، بالاصله کسی دیگر حرف او را قطع می‌کند برای اینکه نکند پدر رازی را بفهمد. این قطع کردن‌ها البته در مواردی کشش نمایشی دارد، در موارد دیگر مزاحم و ناراحت‌کننده است. نویسنده در خلق نقش‌های پدر، پسر شاگرد مدرسه و مادر بیشتر موفق است تا در خلق نقش پسر بزرگ و دخترش.

در مرگ همسایه فرزانه تأییدی و اسماعیل محرابی و اکبر زنجانپور دختر و دو برادر کوچک و بزرگ و آذر فخر و محمدعلی جعفری زن و

دختر داده‌اند. اینجا شامنشین میز است و متعلق به آقای خانه. وقتی او می‌رسد، همه به صف می‌شوند. خبر روزنامه طرح می‌شود، آقا خودکشی را قبول نمی‌کند. برای اثبات قضیه روى میز می‌رود می‌گذارد طناب دار را به گردش بباورند، دستهایش را از پشت بینندند، داد می‌زنند که همسایه نمی‌توانسته میز زیر پای خود را برگرداند و واقعاً نمی‌شود برگرداند، در این حاضر و چه به کمک او می‌شتابند و میز را برمی‌گردانند. دختر به پلیس تلفن می‌کند، پدر جابر میان زمین و اسماں معلم است.

در ضمن بازی معلوم می‌شود که پدر همه ثروت زن را پیا می‌عشووق ریخته است، پسر کوچک شکایت دارد که نمی‌گذاشته انشاهی‌ایش را خودش بنویسد و دختر و پسر دیگر بنوعی دیگر از او پیوسته در رنج بوده‌اند. پس کشتن او به حق بوده است؟! کار عرفان نمایشی است. آقا اینک شکست خورده است، با اینهمه از استبداد دست برئی دارد. هنوز رفتارش با زن و بچه‌ها آمرانه است. حقیقت‌جویی او مانند ادیپ عاقبت به نایاب شدن خود او می‌انجامد. من تصور می‌کنم نویسنده به این مسئله توجه داشته است. بخصوص که نمایشنامه با تمرین صحنه حلق آویز کردن مرد (البته بدون او) شروع می‌شود. گویی سرنوشت وی از پیش روشن بوده است. چنانکه قاتلان بعدی قاضیان آغاز کار هستند (در صحنه اول به وقت تمرین اعدام زن و دو پسر و دختر پیراهن سیاه به تن می‌کنند) گرچه شbahتی میان ادیپ سفوکل و «مرگ همسایه» هست اما مرگ همسایه ترازدی نیست، زیرا که بزرگی بی‌گناه از میان نمی‌رود. مرگ همسایه در اینجا بحالی ترازدی به یک داستان پلیسی تبدیل می‌شود. به این ترتیب که یک خانواده با طرح یک نقشه دقیق و حساب‌شده (به فکر خودشان!) پدرشان را به طرف خودکشی سوق می‌دهند. در اینجا این سؤال پیش می‌آید: کسی که می‌خواهد

که کارت‌های دعوتش را نوکر کلفت‌ها به مبلغ ده تومان می‌فروشند و از این ممر عایدی خوبی دارند و آقای دکتر دو تا کلفت، یک شوfer، یک سرآشپز و احیاناً آشیز و دده و بیشتر دارد.

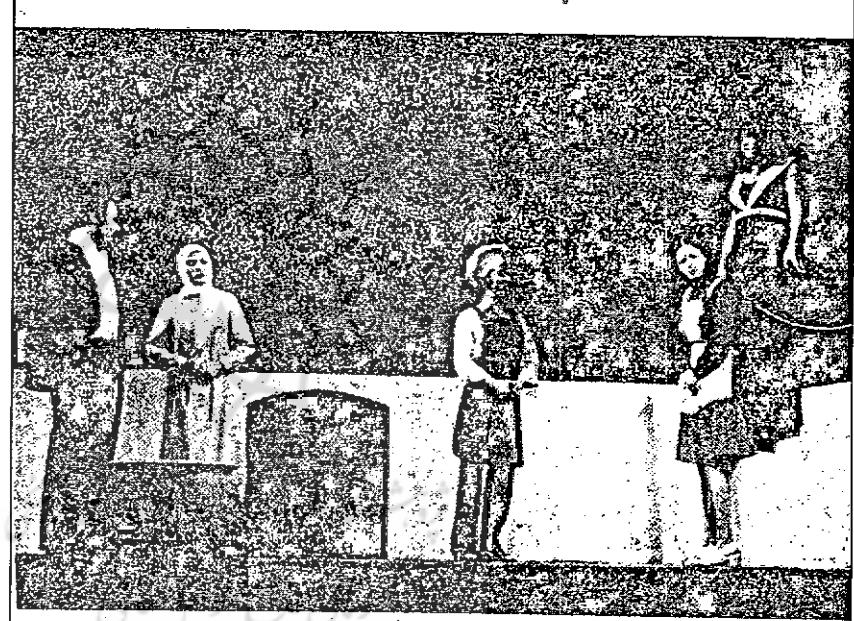
حالاً توجه کنید: آقای دکتر، شرکت نفتی و خانم و پسر تازه از فرنگ برگشته‌شان را دعوت کرده، ویسکی می‌خورند و فیلم هشت میلیمتری پورنوگرافی هنگ‌کنگی می‌بینند. وقتی خسته می‌شوند خانم مهمان می‌فرمایند که گوش دادن به حرف‌های نوکر و کلفت‌ها خیلی تفریح دارد، نمونه‌ای هم در گوشی می‌آورند. ایده خوبی است. آقای دکتر و خانمش هم تصمیم می‌گیرند کلفت و نوکرهای خودشان را صدا کنند، بهشان عرق بدنه و ازشان بخواهند حرف بزنند. حدس زدن بقیه کار ساده است. آنها هم دله‌زدی‌ها و خرابکاری‌های خودشان را می‌بریند روی دایره و هم پنهان خانمشان را رو آب. نتیجه: از یک طرف سرگرمی خوب برای مهمانان و حتی آقای خانه از طرف دیگر بدختی برای ضعف‌خانم آشپزباشی را که بیش از همه پشت او بد حرف زده و مخصوصاً به سگ خانم سخت توهین کرده، از خانه بیرون می‌کند. مهمانان مرده از خنده به خانه خودشان می‌روند. آقا و خانم خاطی ایشان در پشت پاروان به لخت کردن هم مشغول می‌شوند. کلفت‌ها و نوکرهای به بحث و پیچ‌پیچ مشغولند. همه از اخراج آشیز ناراحتند. آشیز از آنها می‌خواهد مثل گرگ باشند و ارباب‌ها را تکه پاره کنند، او می‌رود. پس از او شوfer دست کلفت جوان را می‌گیرد، او هم از این خانه می‌رود، تنها کلفت پیر می‌ماند و حوضش پرده.

متن نمایش مطبخ

۱- غلامعلی عرفان در کشف و نوشتن حرف‌های کلفت‌ها کارش خیلی خوب است. جمله‌ها درست است و چقدر خوب انتخاب شده و قدر خوب در دهان‌ها می‌نشینند. البته حرف‌های طبقه ممتاز ضعیفتر است. مخصوصاً شوخی‌ایشان معمولی است. نمی‌خواهم ادعای کنم شوخی‌های این طبقه چیزی بی‌نظیر است. نه. ولی اصولاً چه لزومی دارد هر چه از مردم می‌گیریم - به عنوان هنرمند - همان را عیناً بهشان پس بدھیم؟ در صحنه‌هایی که زیردستان آبروی خانم خانه را بر باد می‌دادند یا آشپزباشی با قصاب از دعوتش سگ‌های محله برای رسیدن به خدمت سگ ماده خانم حرف می‌زد و جاهای دیگر، عرفان برای خانم‌ها و آقایان فقط خنده گذاشته بود از آنجا که حرف‌های کلفت و نوکرهای مخصوصاً فحش‌هایشان خیلی بانمک بود، در همان آن

صحنه‌ای از نمایش نامه «مرگ همایه»

صحنه‌ای از نمایش نامه «مطبخ»

مطبخ غلامعلی عرفان - در مطبخ - از هر جهت موفق تر است. آنجا زیانش ذهنی بود، اینجا عینی است. آنجا بیشتر با راز و اشاره حرف می‌زد، اینجا اصلاً رازی نیست و اگر بود، حالاً پشت سر هم برملاً می‌شود: در «مطبخ» عرفان در مجلس خودمانی حرف زده، در «مرگ همسایه» در یک سالن و در حضور غریبه سخنرانی کرده است. بمانند که خط اصلی مطلب یکی است. آقای دکتر و خانمش مهمان دارند. مهمانش آقایی است از شرکت نفت - فعلًاً بازنشسته - از آنها که هر جا سور است او را هم دعوت می‌کنند -

می‌فهمد که مرگ کمین کشیده تصویر عظیم زنی که آقای خانه، همه زندگی خود و خانواده‌اش را به پای او ریخته بزرگی آنها سایه کرده در ته صحنه بصورت نگاتیو نقش شده. ملک خزانی به عنوان دکوراتور هم آفرینش‌نده شایسته این نمایش است. کارگردانی جعفری و والی، زنده و پرتحرک است. حقیقت اینکه آنها در آفرینش مرگ همسایه - بنظر من - از نویسنده کامیاب ترند. در این نمایش یک سوال برای من مانده است: چرا باید آن زنی که مرد همه را باخطر او فدا کرده فرنگی باشد؟ این نکته، چه بعدی می‌تواند به نمایشنامه اضافه کند؟

خانه ارباب می‌آیند، برای اینکه همانجا شوهرشان بدھند و بچه‌دار بشوند و بپیرند.
فرزانه تأییدی جوانی و مسخره بازی را با هم آمیخته بود. ولی حیف که از یک طرف از نظر ظاهر به یک دختر کلفت شلخته و قرشمال ایرانی شبیه نیست و از طرف دیگر ژست‌ها و ادھایش مال یک دختر اروپائی، آنهم مانکن‌ها و هنرپیشه‌های سینماست. آیا فرنگی بازی کردن فرزانه تأییدی به قصد و منظور خاصی بود؟ راستش من نفهمیدم. من در او این قدرت را می‌بینم که بتواند طور دیگری باشد.
اکبر زنجانپور، اینجا همان گردن کلفتی را داشت ولی با منطق یک کم نرمش بیشتر در بدن و بیان از او هنرپیشه خیلی خوب خواهد ساخت.
جعفر والی سخت‌ترین و کم برترین نقش طبقه خودش را به عهده داشت با این‌همه فضای بازی را خالی نگذاشت.

کارگردانی مطبخ

ورود نوکر و کلفت‌ها از یک سوراخ شبیه در طوله گاواهی میدان گاوباری و یا شبیه ورود دلکه‌ها به سیرک (با پشتک وارد صحنه شدند). اگرچه فشنگ بود ولی خیلی تأکیدی بود. به هر حال تقسیم صحنه به دو قسمت بالا و پائین - جدائی کامل این دو قسمت. رهبری شاد و پرتحرک بازیگران از امتیازات بزرگ این نمایش بود.

ملک خرازی برای این نمایش دکور فوق العاده زیبائی ساخته بود. پائین شبیه یک مرغ‌دانی، بالا یک هال با بوفة مشروب، نیمکت‌های چوبی طرح لباس برای بالاتشین‌ها و پائین‌نشین، زیبا و چشمگیر بود.

با اجرای خوب مرگ همسایه و مطبخ راه برای ورود یک نمایشمنه نویس تیزین و چاپک دست به تناور باز شده است و این بزرگترین موفقیت برای جعفری و والی و تناور ۲۵ شهریور است.

پی‌نوشت:

۱. شن‌ته بارل در مقابل خدایان می‌گوید نمی‌تواند در این روز گار خوب باشد. چون عاقبت خوبی گرسنگی کشیدن است و خدایان قبول می‌کنند ملعن یکبار پرسعمومی بد باید و کارهایش را روپرها کنند (برای اینها که این نمایشمنه را خواهند شد) تا اینکه از هست شاقط شنود شایع کرده است پرسعمومی بدجنس و تاجر او می‌می‌اید تا به کارهای او سر و صورت بهد در حالیکه در حقیقت پرسعمومی بدجنس هم خودی است) و در سخن آخر خدایان اقرار می‌کنند که تو انتست قاعده‌ای برای خوب بودن به دست شن‌ته بدهند

۵- چرا شوfer و دختر کلفت جوان دست هم‌دیگر را می‌گیرند و پس از خروج آشپزبانشی آنها هم می‌روند؟ در طول داستان نویسنده فرصت کافی به تماساگر نداد که عشق آن دو را کشف کند.

به علاوه آنکه ۱- مشکل باورگردانی است یک شوfer دختری را که توی پستوی قصاب محل بوده است بگیرد. ۲- چرا بروند وقتی در همین خانه همه چیز برایشان هست و جای دیگری را هنوز زیر سر ندارند. ۳- اگر این‌ها می‌توانستند تصمیم بگیرند تا حالا گرفته بودند.

۴- چرا تویسنده (با کارگردانان؟) پاراوان روی صحنه گذاشته‌اند؟ که پشت آن دکتر و خانمش لباس‌های هم‌دیگر را درمی‌آورند؟ اگر مقصود از این کار نمایش صعود تمایلات جنسی آقا پس از شنیدن ماجراهای پنهانی به خانم بوده است، باید با یک سکس شوخ و هیجان‌زده از روی صحنه به بیرون روپر می‌شدیم و نه با سکس شاعرانه رازدار از پشت پاراوان.

آدم متوجه کمبود واکنش سروران نمی‌شد ولی خوب این وظیفه نویسنده است که نقش‌هایش را بی‌دلیل ساکت و صامت نگذارد. بویژه وقتی مج خانم باز می‌شود، می‌باشد حرفي، بحثی، جدلی میان او و آقا در حضور یا بی‌حضور مهمانان گرامی در می‌گرفت.

۵- در خانواده‌های این چنین همیشه خدمه نیز به طبقاتی تقسیم می‌شوند. طبقه اول آنها هستند که حق دارند بالایش بسیار شیک و بیک به اتاق مهمانخانه، حتی اتاق خواب بیاند، پیغام بیاورند، ببرند، مشروب سرو کنند و الی آخر. طبقه دوم را شیز و الله و دده، طبقه سوم پادوها، یعنی وردست آشپز و کهنه‌شور و غیره هستند. من در نمایش‌نامه «مطبخ» جای مستخدم شیک و عصا غورت داده یا خادمه مکش مرگ ما را خالی دیدم. فرزانه تأییدی که رل کلفت جوان را بازی می‌کرد، یا حتی اکبر زنجانپور که شوfer بود، می‌توانستند این نقش باشند که البته نویسنده چنین سمتی بهشان نداده بود.

۶- آشپزبانشی یک جا به پیش صحنه می‌آید و به تماساگران می‌گوید از سگ متفرق است ولی گرگ را دوست دارد. در پایان نمایشی هم به خدمه نصیحت می‌کند که گرگ بشوند. من حکمت این نصیحت را نمی‌فهمم. اگر سگ بودن بد است، گرگ بودن هم بد است. هر دوی این حیوان مغزشان متوسط کار می‌کند. تنها فرقشان اینست که یکی اهلی است، دیگری وحشی. اگر بنا باشد نصیحتی بکنیم باید بگوئیم عقلتان را تقویت کنید، شعورتان را بالا ببرید. و گرنه از دست دو تا کلفت و نوکر تا زمانی که احتمال اند چه کاری برمی‌آید که بتوانند خطری برسانند یا نرسانند. من فکر می‌کنم نمایش‌نامه با آن حرف‌های خانم که خدمه را با سگ خودش مقایسه می‌کند و به آنها ثابت می‌کند (طوری که امر بر خود آنها هم مشبه می‌شود که راست می‌گوید) که سگ چیزی از آنها کمتر ندارد، بهترین و نفوذ‌کننده‌ترین حرف است و هیچ اختیاجی به نصیحت‌ها و تأکید شدید آشپزبانشی نیست.

۷- عرفان برای پسر آقای شرکت نفتی هم زحمت کافی نکشیده است. فریدون نوری هنرپیشه خوبی است ولی در این رل بنظر من با یک لطفی نویسنده روپر شده است. معلوم نیست کیست. گاهی اوقات دکتر مسخره‌اش می‌کند ولی چیزی ندارد بگوید.

یک لحظه و قتی از دیدن فیلم پورنو ناراحتی نشان می‌دهد، ادم خیال می‌کند یا یک شخصیت جدید روپر شده است ولی نویسنده دنباله کار را اول می‌کند و نوری دوباره به جای اول باز می‌گردد.